

Erna Muser

Socialisti in komunisti ter boj Slovenk za enakopravnost

Vsi resnično veliki in napredni duhovi, ki so se bojevali za osvoboditev in osamosvojitve razredno ali narodnostno zatiranih ljudi, so si prizadevali osvoboditi tudi ženske, ki so postale sužnje, preden je nastalo suženjstvo, kakor pravi Avgust Bebel v svoji znameniti knjigi *Ženska in socializem*.¹ Še pred to knjigo pa je Bebel napisal razpravo o »sedanjem in prihodnjem položaju žensk«, ki so ga po njegovih lastnih besedah navdihnili zanjo francoski socialistični in komunistični utopisti in ki naj bi bila prva razprava o položaju žensk s socialističnega stališča v tedanji nemški socialistični stranki,² v stranki, ki je na svojem zediniteljskem kongresu leta 1875 v Gothi odklonila njegov predlog, naj vnese v svoj program tudi zahtevo po volilni pravici za državljane obojega spola.³ In tako je pač Klara Zetkin na ustanovnem zborovanju druge internacionale leta 1889 v Parizu upravičeno rekla:

»Brez pomoči moških, da, včasih celo proti njihovi volji, so stopile ženske pod zastavo socializma... Toda zdaj so pod to zastavo in bodo tudi ostale! Pod to zastavo se bodo bojevale za svojo osvoboditev, za svojo človeško enakopravnost.«⁴

Ob prvem občnem zboru slovenskega Dramatičnega društva leta 1868 se je Fran Levstik zahvalil ne samo »vsem slavnim gospodom«, temveč tudi »gospodičnam«, obojim »za njih dozdanjo podporo naše narodne namere«.⁵ A ko je Matija Kunc, eden naših prvih in tedaj najbolj vnet socialist, na rednem mesečnem shodu ljubljanskega Delavskega izobraževalnega društva maja leta 1872 predlagal, naj bi tudi ženske imele pravico zahajati v društveni prostor in uporabljati knjige in časnike, je »gospod vladni zastopnik... takoj zabranil vsako razpravo« o njegovem predlogu. Slovenskemu narodu, ki je o tem poročal, se je zdel predlog — smešen, vladnemu zastopniku pa proti pravilom in tudi sicer neumesten.⁶ Morda zato, ker so prejšnje leto delavke v Ljubljani — prvič — stavkale.⁷

Skratka, dokler je slovensko ženstvo delovalo na narodnem in dobrodelnem področju, so politični in kulturni predstavniki slovenskega meščanstva in malo-

¹ Avgust Bebel, *Ženska in socializem*. Cankarjeva založba 1960, stran 21.

² Avgust Bebel, *Aus meinem Leben*, II. del. Stuttgart 1914, stran 264.

³ Prav tam, str. 331—332.

⁴ Luise Dornemann, Clara Zetkin. Založba Dietz, Berlin 1960, str. 87—88. (Slovenski prevod: Cankarjeva založba 1960, stran 72.)

⁵ Fran Levstik, *Zbrano delo*, 7. knjiga. DZS 1958, stran 7.

⁶ Anton Kristan, *O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovanske socialnodemokratske stranke*. Zadržna založba, 1927, str. 95—96.

⁷ Rudi Kyovsky, *Stavke ljubljanskega delavstva v letih 1871—1874*. Kronika III, 1955, stran 152.

meščanstva dovolj blagohotno in včasih celo spodbujajoče spremljali delo tistih, ki so nastopale v javnosti, saj je bilo tako liberalcem kakor klerikalcem do tega, da pritegnejo slovensko meščanko in malomeščanko v slovenski kulturni krog. Toda brž ko so ženske prestopile območje, ki jim je bilo po dotedanjih nazorih dovoljeno, je bilo blagohotnosti in naklonjenosti konec. Morda se je to najbolj razločno pokazalo leta 1900 ob knjigi Zofke Kvedrove *Misterij žene*, ki je razkrila ta »misterij« v izkoriščanju in zapostavljanju žensk, krivca tega izkoriščanja in zapostavljanja ter dvojnih meril, enih za ženske in drugih za moške, pa v — družbi in ki je po Cankarjevih besedah »dosegla poseben, nepričakovan uspeh... Zdržila je namreč ‚sovražne brate‘«,⁸ to je liberalce in klerikalce, ki so oboji knjigo grdo napadli, medtem ko so se tedanji najvidnejši socialisti — poleg Cankarja še zlasti Etbin Kristan in Karel Linhart — zavzeli zanj.

Skladno z razvojem našega gospodarskega, političnega in kulturnega življenja je bilo prvo slovensko žensko društvo leta 1887 v Trstu ustanovljena podružnica narodnoobrambne Družbe sv. Cirila in Metoda,⁹ prvo slovensko žensko delavsko društvo pa je nastalo konec leta 1894 kot »plod Krekovega socialnega dela«,¹⁰ in sicer je bilo to Katoliško društvo za delavke, ki je bilo v njem največ ljubljanskih tobačnih delavk in ki mu je predsedoval moški — duhovnik.¹¹ V nekaj mesecev prej ustanovljenem Slovenskem katoliškem delavskem društvu so namreč smeli biti včlanjeni samo moški.¹² Tako je pač hotel Janez Ev. Krek kakor delavce tudi delavke obvarovati pred — socialno demokracijo, ki jo je leta 1893 v Domu in svetu v leposlovnih oblikih¹³ prikazal kot družčino ne samo brezvercev, temveč tudi pijancev, razvratnežev in — veleizdajalcev, kjer se delavci pod židovskim vodstvom razglašajo za »gospodarje sveta«. A to je bilo treba prav tako prepričati kakor žensko enakopravnost »z moškim spolom... v vseh ozirih«.

Ko so slovenski socialisti leta 1896 ustanovili Jugoslovansko socialnodemokratsko stranko, so s hainfeldskim programom avstrijske socialne demokracije prevzeli tudi boj za »občno, enako in direktno volilno pravico... brez razlike spola za vse (javne) zastope...«, in to od 20. leta naprej, zahtevo po osemurnem delavniku, prepoved nočnega dela, za ženske še prepoved njih organizmu posebno škodljivega dela,¹⁴ ne pa tudi zahteve po enakem plačilu za enako delo, dasi je to ena bistvenih zahtev gibanja za žensko enakopravnost in dasi se je ta zahteva oglasila že šest let prej na prvi prvomajski proslavi v Ljubljani, kjer so zborovalci sprejeli sklepe pariškega ustanovnega zborovanja, ki je med drugim naložilo delavcem tudi dolžnost šteti delavke za enakopravne sobojevnice in si prizadevati, da se geslo »enaka meza za enako delo« uresniči tudi za delavke.¹⁵

Slovensko učiteljsko društvo je kranjskemu deželnemu zboru v posebni »spomenici« celo svetovalo, naj učiteljice nagrajuje po 150 do 200 goldinarjev slabše kakor učitelje. Slovenka — prvo »glasilo slovenskega ženstva«, ki je začela leta

⁸ Ivan Cankar, Literarno pismo. Zbrani spisi, III. zvezek, 1926, stran 320.

⁹ Alojzija Štebi, Aktivnost slovenske žene. Slovenska žena 1926, stran 165.

¹⁰ Janez Ev. Krek, Izbrani spisi, II. zvezek. Družba sv. Mohorja 1927, stran 41.

¹¹ Glej op. 9, stran 182.

¹² Glej op. 10, stran 38.

¹³ Glej op. 10, povest Iz nove dobe, str. 79—186.

¹⁴ Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920. Zgodovinski arhiv KPJ, tom V, str. 7, 9, 10.

¹⁵ Rudi Kyovsky, Prva prvomajska proslava, Socialistična misel 1952/3, stran 462.

1897 izhajati v Trstu, je v 24. številki prvega letnika ponatisnila iz Slovenskega naroda dopis neke učiteljice, ki je ob tem ogorčeno zapisala:

»Naši nazori so: enako delo, dolžnosti — enako priznanje, plačilo!«

Poleg tega pa še, da je zadnji čas, da se učiteljice oglase in začno terjati svoje pravice. In res so že naslednje leto ustanovile Društvo slovenskih učiteljic, po besedah Lojzke Štebijeve naše »prvo borbena žensko društvo«, in začele takoj zahtevati »za enako delo enako plačilo« ter se sploh potegovati za enakopravnost z učitelji v vsakem pogledu, a leta 1902 nastopati tudi za žensko volilno pravico.¹⁶

Leta okrog preloma stoletja so bila sploh živahna in plodna. Nekako dve leti za Društvom slovenskih učiteljic so v Idriji ustanovili prvo in dolgo edino slovensko socialistično žensko društvo Veda, leta 1901 pa v Ljubljani Splošno slovensko žensko društvo. Veda si je v društvenih pravilih 1900 takole začrtala namen svojega delovanja: ženski spol duševno dvigniti iz znanstvene, socialne in spolne nevednosti, varovati ga pred moralnim in fizičnim propadom ter podpirati ženstvo v prizadevanju za izboljšanje gospodarskega položaja.¹⁷ Iz tega društva je izšla prva idrijska čipkarska zadruga.^{17a} Splošno slovensko žensko društvo pa je imelo »feministične in socialne težnje«.¹⁸

Kakor socialno sploh tako je tudi žensko vprašanje že nekaj desetletij trkalo na slovenska vrata. Razgovor o tem vprašanju je vpletel že Josip Stritar leta 1870 v svoj roman Gospod Mirodolski, vendar odklonilno in svareč pred ženskimi prizadevanji za družbeno enakopravnost, češ da »ženskam ne pristoji javnost«. Naprednejši so bili kasnejši pisci, ki so se lotevali tega vprašanja, tako na primer Franc Celestin v razpravi o Ženskem vprašanju v Ljubljanskem zvonu leta 1884, zlasti še Danica — Elvira Dolinarjeva, pač najrevolucionarnejša sodelavka tržaške Slovenke. Dolinarjeva je v zadnji številki Slovenke leta 1897 v članku o Ženski emancipaciji, sklicujoč se na Bachofna in na Morgana, torej na ista dva raziskovalca materinega prava oziroma izvora družine, ki se je nanju naslonil tudi Engels v svojem Izvoru družine, zasebne lastnine in države, zapisala med drugim:

»Ne mož ne bodi gospodar sveta ne žena gospodarica. Enakopravno naj živita, edino le po spolu različna, a ne po pravih.«

Ko so Dolinarjevo mnogo kasneje vprašali, kaj jo je »dovedlo do feminizma«, je odgovorila: »Življenje samo. Spoznanje, da ni vse v redu v razmerju med moškimi in žensko, da tako ne sme in ne more ostati.«¹⁹

Nekako dve leti kasneje, 20. januarja 1900, je Delavec-Rdeči prapor, glasilo »jugoslovanske socialne demokracije«, v članku Kaj je bistvo ženskega vprašanja ugotavljal, da imamo pri nas ljudi, ki simpatizirajo z žensko emancipacijo, še več takšnih, ki ji nasprotujejo, najmanj pa takšnih, ki bi »vedeli in razumeli, kaj je žensko vprašanje in emancipacija«, in da zato »na Slovenskem ni nobenega ženskega gibanja«. Vendar tudi nepodpisanemu piscu ne moremo prisoditi pra-

¹⁶ Glej op. 9, stran 165.

¹⁷ Arhiv Slovenije, fascikel N 832.

^{17a} Cvetko Kristan, Paberki o kulturno-prosvetnem delovanju idrijskih socialističnih rudarjev pred 50 leti. Idrijski razgledi 1959, 3, str. 54—55.

¹⁸ Glej op. 9, stran 162.

¹⁹ Minka Govekarjeva, Elvira Dolinarjeva. Slovenska žena 1926, stran 214.

vega »védenja in razumevanja«, saj je žensko vprašanje kakor »vprašanje človeštva« sploh precej vulgarno zožil na to, kako delovati, »da zamoremo ugodno živeti, mnogo uživati«.

Temeljiteje se je tega vprašanja v članku Slovensko žensko gibanje lotil Karel Linhart v dunajskih Dokumente der Frauen 15. novembra 1901. Po njegovem to gibanje sicer »še ni stopilo v življenje«, češ da bi bilo naivno v malem slovenskem narodu, ki je šele zadnje čase kulturno napredoval, iskati žensko gibanje »v pravem pomenu besede... z značilnostmi stranke, s trdno določenimi zahtevami, z natanko označenim namenom in programom«, zlasti, ker je večina sovražna modernim nazorom o ženskah in je le malo ljudi, ki so se »emancipirali do prepričanja o emancipaciji«. Kljub temu je ugotovil »zametke« ženskega gibanja pri nas, in sicer že diferencirane zametke, ter jih pač zato razdelil na tri kroge. V prvi krog šteje ženske, ki so še isto leto ustanovile Splošno slovensko žensko društvo, jih pa ne obravnava resno, ker videvajo svet »v rožnatem blesku svojega salonskega ozračja« in bodo zato bridko razočarane. K drugemu krogu prišteva »socialne demokratke« iz društva Veda, ki ga označuje za strokovno združene idrijskih čipkaric. Šele tretji krog, za katerega duhovno vodnico šteje Zofko Kvedrovo, ki je s svojim Misterijem žene na čelu neuhodovljnih, bi se mogel v širšem pomenu poistovetiti z ženskim gibanjem, čeprav se tudi ta še ni strnil, vendar je »vsekakor poklican posamezna prizadevanja utelesiti, gibanje uresničiti«. Hkrati pa je Linhart upal, da se bo morda iz kroga Vede razvilo »splošnejše žensko gibanje, katerega najplemenitejša naloga bo dvigati duševno obzorje najrevnejšim ženskim razredom«. Toda to se ni zgodilo, saj se zdi, da je Veda leta 1912 zadnjikrat zborovala,²⁰ čeprav se je še avgusta 1913 oglasila z dopisom v Ženskem listu in se pohvalila, da pridno deluje za izobrazbo ženstva.

Kljub Linhartovim črnogledim napovedim »prvemu krogu« slovenskega ženskega gibanja se je tedaj prav ta najgloblje zakoreninil in v obliki Splošnega slovenskega ženskega društva tudi obstal vse do zloma stare Jugoslavije. In Linhart sam je v društvu celo predaval »iz zgodovine socializma in žene«. Društvo je namreč prirejalo javna in še posebna predavanja za svoje članice, povečini s temami, ki so zadevale položaj žensk in njih prizadevanje za enakopravnost, tako o dvojni morali, o ženski volilni pravici in uspehih te pravice drugod, o ženskih organizacijah, emancipaciji in še o emancipaciji, predavali pa so najrazličnejši ljudje tako po strokah kakor po političnem prepričanju. Poleg Linharta še Anton Dermota, Zofka Kvedrova, Lojzka Štebijeve in drugi, tudi dr. Ivan Tavčar, in sicer o »ženi in politiki«,²¹ dasi mu iz strahu pred klerikalci ni bilo do tega, da bi bile ženske dobile volilno pravico; in je leta 1905, ko so socialistični poslanci v dunajskem parlamentu terjali splošno, enako in tajno volilno pravico za moške in ženske, glasoval zoper. Društvo je seveda nastopalo tudi proti paragrafu 30 društvenega zakonika, ki po njem ženske niso smele biti članice političnih društev, in proti paragrafu 7 državnega zakonika, ki je ženske izključeval od splošne volilne pravice.²²

Anton Dermota pa ni predaval o ženskem vprašanju samo v Ljubljani, temveč tudi v Trstu²³ in v Nabrežini, kjer so leta 1905 ustanovili Javno ljudsko knjižnico.

²⁰ Zarja, 17. maja 1912.

²¹ Minka Govekarjeva, Petindvajsetletnica ženskega dela. Slovenska žena 1926, str. 187–188.

²² Prav tam, stran 190.

²³ Rdeči prapor, 28. decembra 1906.

Zanimivo je, da so poleg Dermote do leta 1911 v okviru te knjižnice predavali še trije drugi o ženskem vprašanju, med temi tudi Ivan Regent.²⁴

V peticiji, sprejeti na velikem delavskem zborovanju v Ljubljani ter izročeni kranjskemu deželnemu zboru za »visoko c. kr. vlado«, je slovenska socialna demokracija oktobra leta 1905 terjala »splošno in enako volilno pravico za vse nad 20 let stare državljane moškega in ženskega spola«, in to tako v državnem kakor v deželnem merilu.²⁵ Vendar je kmalu postalo jasno, da ženske te pravice ne bodo deležne. Naši zapiski so že v marčni številki naslednjega leta zapisali, da se ozira načrt za volilno reformo, ki ga je ministrski predsednik predložil državnemu zboru, samo na moške, češ »ženske so za sedaj izključene. Naloga njih samih kakor tudi vseh res naprednih mož bo graditi na temelju moške splošnosti dalje, da dospemo kdaj do kolikor možno prave splošnosti, ki bo obsegala moške in ženske«.

Na prvi mednarodni konferenci socialistk leta 1907 ob kongresu druge internacionale v Stuttgartu je tedaj ena najbolj znanih avstrijskih socialnih demokratk Adelheid Popp z Dunaja poročala o sodelovanju avstrijskih socialnih demokratk v volilnem boju, ki je »prepričalo mnogo sodrugov o njih politični zrelosti ter je mnogo koristilo«, in hkrati naznanila za jesen »živahno agitacijo za žensko volilno pravico«, in sicer v zvezi s socialističnimi poslanci. Kongres je sprejel resolucijo o ženski volilni pravici ter naložil socialističnim strankam v vseh deželah dolžnost »energično se bojevati za vpeljavo splošne ženske volilne pravice«, in to »po socialističnih načelih, torej z zahtevo splošne volilne pravice za moške in ženske«, socialističnemu ženskemu gibanju v vseh deželah pa nalogo udeleževati se vseh bojev socialističnih strank za demokratizacijo volilne pravice.²⁶

Vendar so nemški socialni demokrati, zlasti Klara Zetkin, ob tej priložnosti svojim avstrijskim tovarišem z njihovim vodjo dr. Viktorjem Adlerjem na čelu očitali, da so v pravkaršnjih bojih za volilno pravico zaradi kompromisa z meščanskimi strankami oportunistično žrtvovali zahtevo po ženski volilni pravici.²⁷ Tudi Lenin je bil teh misli in se je v poročilu o stuttgartskem kongresu zavzemal za stališče »dosledne, načelne revolucionarne taktike« nemških socialnih demokratk proti oportunističnim odklonom avstrijskih.²⁸

V Stuttgartu ustanovljeni Mednarodni ženski socialistični sekretariat je leta 1910 sklical v Köbenhavnu drugo mednarodno žensko socialistično konferenco, kjer so socialistke sklenile prirejati odslej vsako leto »ženski dan«, in tedaj ob aktualnih zahtevah proletark nastopiti proti kapitalističnim izkoriščevalcem in imperialističnim vojnim hujskačem ter hkrati s tem za žensko enakopravnost.²⁹ O tem je poročal tudi Rdeči prapor 19. novembra 1910, češ da mora vse delavstvo zastaviti vse sile »v dosego te velevažne zahteve« in da bodo najbrže jeseni »velikanske demonstracije za žensko volilno pravico« ter da naj ne bo niti enega shoda, da bi se na njem ne opozorilo tudi na to gibanje. Članek³⁰ se končuje:

²⁴ Naši zapiski, 1911, št. 5—6, stran 129.

²⁵ Rdeči prapor, 27. oktobra 1905.

²⁶ Rdeči prapor, 30. avgusta 1907.

²⁷ Glej op. 4, izvornik stran 194, prevod stran 159.

²⁸ Socializem in osvoboditev žensk. Cankarjeva založba 1960, stran 148.

²⁹ Glej op. 4, izvornik stran 207, prevod stran 170.

³⁰ Draginja in ženska volilna pravica.

»Naše skupno geslo mora biti:
Sem s splošno in enako volilno pravico za žene!«

Marca leta 1911 je državni zbor sprejel predlog socialnih demokratov za spremembo dotedanjega društvenega zakona. Odslej so mogle biti tudi ženske članice političnih društev. Rdeči prapor je ob tej priložnosti zapisal, da spričo »zakonite moške neenakosti ... ni moglo biti govora o ženski enakopravnosti«, obsodil liberalizem in klerikalizem ter poudaril, da je moral nastopiti proletariat in si izbojevati veljavo, preden se je moglo misliti na žensko politično enakopravnost, češ da je organizirani proletariat razumel zapostavljenost žensk, ker je bil sam zapostavljen, njegova splošna volilna pravica za državni zbor pa »pomeni pravi začetek boja za žensko enakopravnost«, zakaj če je državni zbor na predlog socialne demokracije priznal, da so politična društva primerna za ženske, mora tudi priznati, da so ženski politični cilji upravičeni, saj »politično društvo ni cilj, ampak sredstvo«. Članek opozarja tudi na shode za žensko volilno pravico, ki bodo 19. marca 1911 (to je bil prvi »ženski dan«, prvi »osmi marec«!) po vsej državi, in končuje z ugotovitvijo, da je socialna demokracija svojo dolžnost opravila:

»Zdaj je odvisno od žen, da izrabijo uspeh, ki ga je priborilo politično organizirano delavstvo. Žene se smejo politično organizirati; njihova stvar je, da se zdaj res organizirajo.«³¹

Približno ob istem času je Lojzka Štebijeja zapisala v Naših zapiskih,³² da je veselje »gledati, kako se širi ženska organizacija od dne do dne«, češ da je treba tistemu, ki je najbolj odvisen, najmočnejše organizacije, in hkrati obžalovala, da »naše ženstvo« še ni spoznalo svoje nesvobode, da se še ne zaveda svoje dvojne odvisnosti, da so ženske le prehitro pripravljene opraviti za manjše plačilo isto delo kakor moški, in sicer zato, ker se še premalo zavedajo svojih pravic in svojih dolžnosti in ker svojih poklicev ne štejejo za življenjski poklic, temveč le za nekakšno prehodno dobo, kasneje pa, ko se omože, »marsikateri ... ne pusti soproga, da bi se zanimala še za kaj drugega kakor le za njegov želodec«. A razmere se ne bodo spremenile, preden »ne bo seme spoznanja začelo kliti v vsaki posamezni ... Iz organizacije se bo širil mogočen glas po svobodi ...« Toda takšno organizacijo bomo dobili takrat, ko bo med Slovenci več industrije, in kakor drugod bodo tudi pri nas delavke ustvarile zdravo organizacijo, ki bo zbudila »odpor v meščanskem ženstvu in pričel se bo boj«. In zaključila je z željo, da bi že skoraj prišel ta čas.

Ženski list, prvo »glasilo slovenskega socialističnega ženstva«, ki ga je kot izdajateljica in odgovorna urednica začela Štebijeja izdajati leta 1913, naj bi bil pač ta čas pospešil, saj si je zastavil nalogo »zbuditi ... uvrstiti v vrste socialnodemokratske armade, v svetovno armado bojujočega se ljudstva« ženske, ki so stale še mlačno ob strani, druge pa »bodriti k neumornemu delu, utrditi njihovo razredno zavest in ogrevati njih upanje na lepšo bodočnost«. Potem bo »slovensko delavsko ženstvo ponosno korakalo v vrstah socialne demokracije, ki je prva razkrila proletarcem, da so oropani pravic, ki jih imajo posedujoči razredi v tako obilni meri, ki je prva zbudila v delavstvu zavest, da so sužnji kapitalizma, a je razplamtela

³¹ 15. marca 1911 v nepodpisanem uvodniku Politične pravice in ženske.

³² Naše ženstvo, Naši zapiski 1911, št. 3, str. 91–92 in št. 4–5, str. 150–151.

tudi njihovo samozavest, da se lahko odresejo okovov, če so edini, če se mož in žena borita za en cilj: delavstvo, ki ustvarja doslej bogastvo drugim, mora priti do tega, da uživa v vse sadove svojega dela.«³³

»In ta cilj se bo uresničil,« podčrtuje, toda ne »s krvavim bojem, ne z bombami, ampak popolnoma mirno, dostojno« — prek organizacij. Zakaj ko bodo v socialnodemokratskih organizacijah vsi proletarci — moški in ženske, ko bo imela socialna demokracija večino v vseh zastopih, kjer sklepajo postave, bo brez težav uredila lastninske pravice in odpravila zasebno lastnino. Takrat bo namreč lahko razglasila, »da tovarne in rudniki, polja in gozdovi, železnice in ladje niso več last enega ali pa družbe več oseb, temveč last onih, ki delajo.«³⁴

Kakor socialno vprašanje sploh tako je hotela Lojzka Štebijeve seveda tudi žensko vprašanje reševati »mirno in dostojno« in je zato odklanjala boj angleških sufražetk ne samo, »ker želi volilno pravico le za del ženstva«, ampak tudi zato, »ker je skrajno neestetičen«,³⁵ čeprav je sicer menila, da se »proletarsko in meščansko žensko gibanje... krijeta popolnoma v političnih in socialnih zahtevah«, saj se moderno žensko gibanje »ne bori več za zgolj feministične zahteve, temveč je pričelo svoje delo organično uvrščati v delo za splošni človeški napredek.«³⁶ Strinjala pa se je z manifestacijo, kakršna je bila na prvi »mednarodni ženski dan« (19. marca 1911) tudi v Avstriji, češ da je bila impozantna in potrebna in da bo gotovo treba še veliko takšnih demonstracij in peticij, »preden bo cilj dosežen, preden bo spoznala naša konservativna vlada upravičenost političnih zahtev ženstva.«³⁶

Nasprotno pa Ade Kristanove ni bilo groza angleških sufražetk, češ — naj se o sredstvih njihovega boja sodi že kakorkoli — da se gotovo ne bojujejo iz golega veselja do boja, ampak iz prepričanja, da se na Angleškem tako najprej kaj doseže: 50 let mirne agitacije in 7 let trdega boja z vlado jih ni privedlo do cilja, torej: revolucija! »Ta pa še nikdar ni vprašala po dopustnosti in estetiki svojih sredstev.« Razen tega za »socialistke nikakor ni popolnoma irelevantno, kako napreduje gibanje meščanskih borilk. Noben privilegij ne pade na mah — tudi privilegije moških in vse predsodke, ki so z njimi združeni, je treba sukcesivno izpodkopavati. Zato nas lahko veseli sveži, pogumni boj radikalnejših meščanskih žen, ki stoje — hote ali nehote — tako in tako z eno nogo že v socializmu in od katerih je že marsikatera dosledno misleča našla pot v socialistični tabor... Ni torej slučaj, da so nasprotniki socializma obenem tudi nasprotniki vsakega daljnosežnega ženskega gibanja... Prazen slučaj tudi ni tisto ‚simpatiziranje‘ s socialnodemokratskimi stremljenji, ki se včasih prikaže v meščanskih ženskih listih.«³⁷

Vendar niso bili vsi socialni demokrati teh misli. Abditus-Albin Prepeluh, ki je sicer tudi poznal Bebla in Engelsa in poudarjal »vzajemnost« delavskega in ženskega vprašanja, je na primer izjavljal, da »emancipiranih« žensk nima rad, in se zato pač izgubljal v nekakšno megleno brezupnost in torej nepotrebno sodobnega boja za politično enakopravnost žensk. Že naslov — Prepir o ženskah — nekaterih sestavkov v njegovih Socialnih problemih, izdanih leta 1912, zveni neresno in omalovažujoče. A prav zadnja leta pred vojsko so na ženskih in splošnih shodih, čisto

³³ Ženski list, leto I, št. 1, 1. majnik 1913, stran 1 (Uvodnik: Delavke! Delavske žene in dekleta!).

³⁴ Prav tam, stran 3 v članku Kaj hoče socialna demokracija?

³⁵ Ženstvo in politika, Naši zapiski 1911, št. 7, str. 222—223.

³⁶ Socializem in moderno žensko gibanje. Naši zapiski 1912, št. 6, str. 172—173.

³⁷ O ženskem gibanju. Naši zapiski 1913, št. 3—4, str. 101—109.

govorile Štebijeja, Kristanova, v Trstu, kjer je imel Ljudski oder ženski odsek, pa Gornikova. Kljub temu je zaradi »nebržnosti nekaterih takratnih socialistov«³⁵ izšlo Ženskega lista samo nekaj števil.³⁹ Zdi se, da se je stranka preveč dobesedno oklenila ugotovitve, da je socialna demokracija svojo dolžnost do žensk opravila.

Kasneje je Klara Zetkin zapisala, da se je socialnodemokratsko žensko gibanje skupaj z drugo internacionalo dvigalo in v začetku vojske skupaj z njo propadlo.⁴⁰ Toda prav iz ženskih vrst je izšel prvi poskus znova povezati mednarodno delavsko gibanje in se upreti mednarodnemu klanju. In prav Klara Zetkin je dala pobudo za izredno mednarodno žensko socialistično konferenco, ki sta jo potem za marec 1915 sklicali v Bern v Švici Klara Zetkin in Angelika Balabanova in ki je na njej, kakor pravi Balabanova, Klara Zetkin že pet mesecev pred prvo zimmerwaldsko konferenco razložila temeljne misli Zimmerwalda. Vodilni motiv te konference je bil: Vojsko vojski! — in ker so moške z mobilizacijo nasilno odtegnili razrednemu boju, naj bi bile ženske nositeljice načel stuttgartske resolucije, ki je nalagala socialistom, če bo vojska, dolžnost izkoristiti gospodarske in politične krize za pospešitev družbenega prevrata.⁴¹ Ob tretji zimmerwaldski konferenci v Stockholmu je bil 14. septembra 1917 še poseben »mednarodni socialistični ženski razgovor«, ki je med drugim ugotovil, da so ženske v socialističnih strankah od vsega začetka pripadale najbolj radikalnemu krilu.⁴²

Že pred tem pa so — na mednarodni socialistični ženski dan, to je osmega marca 1917 — začele ruske delavke demonstrirati po peterburških cestah in s tem sprožile tako imenovano rusko februarsko revolucijo.

Leto 1917 je silno razgibalo tudi slovensko ženstvo vseh političnih naziranj. To je bilo leto majniške deklaracije in naše ženske so nabrale sedem debelih knjig podpisov zanjo.⁴³ Kakor vse naše ljudstvo sta pač tudi naše ženstvo vodili tedaj dve veliki pričakovanji — narodna osvoboditev in združitev ter socialno — tudi ženskam — pravično urejena država. Naslednje leto, ko je bilo že vse sito vojske in vse bolj lačno kruha, miru in svobode, pa so se začele ženske upirati. Najprej — januarja — delavke, nameščanke in delavske žene v Ljubljani — proti vojski, za ureditev prehrane in proti špekulantom; marca so šle železničarske žene z rdečo zastavo pred deželno vlado terjat izboljšanje prehrane; aprila so celo tri dni zaporedoma demonstrirale po ljubljanskih cestah ter zahtevale kruh in mir; marca in aprila so bile v Ljubljani splošne ženske demonstracije ne samo za kruh in mir, temveč tudi za žensko volilno pravico. 17. marca so z javnega ženskega shoda v Ljubljani, kjer so terjale mir in volilno pravico, poslale pozdrave revolucionarnemu ruskemu proletariatu.⁴⁴

³⁵ Minka Govekarjeva, Naše žensko časnikarstvo. Slovenska žena 1926, stran 207.

³⁹ Navadno beremo »pet« števil, vendar jih je izšlo vsaj šest; Josip Kopač (O preteklih dneh. Pod lipo, 15. julija 1925), pravi celo — deset; šesta številka (1. novembra 1913) v Zgodovinskem arhivu CK ZKS.

⁴⁰ Clara Zetkin, Die sozialdemokratische Frauenbewegung. Zur Geschichte der proletarischen Frauenbewegung Deutschlands. Založba Dietz, Berlin 1958, stran 213.

⁴¹ Angelica Balabanoff, Internationale sozialistische Frauenkonferenz. Erinnerungen und Erlebnisse. Berlin 1927, str. 98—99.

⁴² Angelica Balabanoff, Die Zimmerwalder Bewegung 1914—1919. Leipzig 1928, str. 105—106.

⁴³ Glej op. 9, stran 170.

⁴⁴ Naprej, 21. in 22. januarja 1918; 18. marca 1918; 23., 24., 25. aprila 1918.

Konec vojske je prinesel prvo veliko razočaranje — še večjo razcepljenost slovenskega ozemlja. Kar so dotlej delile deželne meje, so zdaj grozile razkosati države in zato so ženske 2. marca 1919 v raznih krajih Slovenije priredile protestne shode proti londonskemu paktu. Mariborski delavec je 4. marca poročal, da je bil posebno sijajen shod v Ljubljani, odkoder so ženske poslale ustrezne resolucije naši delegaciji na pariški mirovni konferenci. Še isti mesec je bil v Ljubljani ženski protestni shod proti vse bolj naraščajoči draginji, ki so ga pozdravili tudi zastopniki socialne demokracije.⁴⁵

Naše ženske so torej budno in revolucionarno spremljale tedanje gospodarsko in politično dogajanje in pač upravičeno pričakovale, da jim bo nova država priznala človeško enakovrednost in državljansko enakopravnost. Leta 1918, še pred koncem vojske, je Lojzka Štebijeve izdala knjižico *Demokratizem in ženstvo*, kjer pravi med drugim:

»Politična enakopravnost moških in žensk je ena izmed zahtev demokratske dobe... Pri nas, kjer so se morali še moški srdito boriti za vsako širšo politično pravico, so bile seveda zahteve ženstva zelo problematične vrednosti. Doba, ki pride, pa gotovo prinese tudi ženstvu vsaj nekaj političnih pravic.«

Po razpadu Avstro-Ogrske je doba, ki je prišla, res prinesla ženskam »nekaj političnih pravic« — v Avstriji, na Madžarskem, na Češkoslovaškem, na Poljskem — ne pa tudi Slovenkam v novi državi SHS. Nasprotno, zakaj Slovenke so izpod Avstrije kljub vsemu prinesle s seboj boljši socialni in civilnopravni položaj, kakor so ga imele ženske v Srbiji, Črni gori, Makedoniji, Bosni in Hercegovini. Stara Jugoslavija ni sicer nikoli izenačila zakonodaje, ki jo je podedovala s svojimi sestavnimi deli tako različno — in vsa ta različnost zakonov je zadevala predvsem ženske — zmeraj pa se je bilo bati, da bo srbske zakone uveljavila tudi v drugih delih države.

V načrtih za prihodnjo ureditev države je samo socialnodemokratska stranka omenjala tudi ženske politične pravice. Klub socialnodemokratskih poslancev v »državnem večju« je dne 7. marca 1919 razglasil, da bo zastavil vse sile »za uvedbo splošne in enake, neposredne in tajne volilne pravice s proporcionalnim volilnim sistemom za vse državljane, stare nad 21 let, brez razlike spola, in sicer za vse zakonodajne in upravne zastoje...« Toda obrisi nove države so kmalu dali slutiti, da bodo z ljudstvom vred opeharjene tudi ženske, in tako beremo decembra 1919 ob pripravah za nov volilni red za narodno predstavništvo: »Hudo razočarane bi bile, ako bi nam meščanski politiki res hoteli odreči volilno pravico.«⁴⁶ Zato je »ljubljanško socialistično ženstvo« na javnem shodu 11. januarja 1920 resolucijo, ki se je sicer obširno ukvarjala z gospodarskimi zadevami, takole zaključilo:

»Zbrano ženstvo protestira končno odločno proti vladni nameri, da bi se z novim volilnim zakonom osleparilo ženstvo za svoje volilno pravo. Odločno zahteva, da se tudi ženstvu prizna neomejena volilna pravica, kakor jo zahteva socialistična stranka...«⁴⁷

⁴⁵ Naprej, 31. marca 1919.

⁴⁶ Poziv ženstvu (podpisana A. Čečova). Naprej, 13. decembra 1919.

⁴⁷ Naprej, 16. januarja 1920.

Shod je še pozval ženstvo, da naj se »združi v socialistični stranki ter skupno s svetovnim proletariatom poseže najenergичneje v boj za doseg vseh človeških pravic«.

Toda tedaj so se politična pota prej v Jugoslovanski socialnodemokratični stranki združenih slovenskih socialistov in socialistk že razhajala. »Mladi« so že januarja 1918 začeli izdajati mesečnik Demokracija, ki ga je urejala Lojzka Štebijeja in že v prvi (in hkrati drugi) številki objavila članek O ženskem gibanju na Slovenskem. V njem predlaga veliko organizacijo, katere naloge bi bile v prvi vrsti kulturne in bi se v njej zato lahko združile ženske različnega političnega naziranja, politično pa bi delovale v stranki, ki bi se jim zdela najprimernejša. V peti do sedmi številki istega letnika Demokracije je O ženskem vprašanju pisal še Outlaw, to je Anton Štebi, in tudi menil, da ženskega vprašanja ni mogoče rešiti na temelju naziranja te ali one politične stranke, češ da je rešitev tega vprašanja »le v pravilnem razumevanju delovnega poklica žene, v upoštevanju njene efektivne delovne sile in izenačenju krivičnih socialnih razmer«, za takšno rešitev »pa v začetku ni potrebno tega ali onega političnega prepričanja, temveč le pravega kulturnega dela«. Žensko gibanje pri nas je po njegovem nastalo, ker je bilo v kulturnem razvoju našega naroda »nekaj moči ženskega spola, ki so stremele po tem, da se javno uveljavi in upošteva njihova bitnost«, druge spet so imele preveč brezdelnega časa, a včasih je ta ali druga stranka zaradi svojih koristi trenutno upoštevala ženske kot družbeni dejavnik. Vendar tako ne smemo dalje, pravi Štebi, temveč moramo izbrati

»pot resnice in pravice... Ne smemo računati, koliko pridobimo z ženstvom, ako ga privabimo v svoj krog, ampak sklepati moramo, koliko pridobi ženstvo v svojem socialnem povzdigu, ako sledi nam. Brez te odkritosrčnosti bi bilo vsako delo negativne vrednosti in ne bi imelo posebnega razvojnega pomena.«

Čeprav je Štebijeja naslednje leto v zadnji, avgustovski številki Demokracije napovedala listu in torej tudi sebi »novo pot«, to je pot komunizma, je po vojski — pač skladno s svojimi, v raznih člankih izraženimi pogledi na žensko gibanje — delovala predvsem v Feministični aliansi, kasnejši Aliansi ženskih pokretov, ki so jo leta 1923 ustanovile zastopnice večine ženskih društev Jugoslavije. Po lastnih besedah je leta 1919 izstopila iz socialnodemokratične stranke, ko je v njej nastal spor med levičarji in desničarji.⁴⁸

»Stari« socialni demokrati pa so se — nekako tako kakor liberalci — začeli bati ženske volilne pravice. Naprej je 20. maja 1920 poročal, da dobe ženske v Sloveniji občinsko volilno pravico, a ni bil s tem prav nič zadovoljen, češ klerikalci niso dali te pravice ženskam iz pravicoljubja, temveč zaradi lastnih političnih koristi, in tako bodo ženske »volile svoje zatiralce«. Toda s to občinsko volilno pravico ni bilo nič, nasprotno — ženske so izgubile še občinsko volilno pravico, ki so jo imele v Avstriji plačevalke določenih davkov in še nekatere druge. Ob tem so protestirali klerikalci in Krekova prosveta, nekdanje Katoliško društvo za delavke, je sklicala ženski protestni shod proti ukinitvi te ženske volilne pravice. Naprej, ki je 21. februarja 1921 o tem poročal, se je obregnil obnje, češ mi smo se potegovali za žensko volilno pravico že pred 20 leti, ko niso hoteli klerikalci o njej še nič slišati.

⁴⁸ Alojz Štebi. Slovenska žena 1926, stran 219.

Medtem se je marca 1919 v Moskvi ustanovila tretja internacionala, ki se po besedah Klare Zetkin, kar zadeva ženske, ni zadovoljila le s priznanjem njihovih zahtev po enakopravnosti in s privolitvijo v sodelovanje v vrstah proletariata kakor ustanovno zborovanje druge internacionale, temveč je v posebni resoluciji poudarila, da komunistična internacionala lahko doseže svoje namere samo s skupnim bojem vsega delavskega razreda — žensk in moških, da se diktatura proletariata ustvari lahko samo z živim sodelovanjem žensk.⁴⁹

Baklja, prvi list slovenskih komunistov, je v svoji prvi (in edini) številki julija 1919 objavila članek Žensko vprašanje Milice Djurić Topalović, ki se je končal s pozivom ženskam, da morajo »po poti proletarskega razrednega boja in socialističnih ciljev«, ker pripada prihodnost delavcu in ženski. V Ujedinjenju se je 31. marca 1920 oglasilo »več proletark« z upanjem, da bo nova slovenska delavska socialistična, to je komunistična stranka, »posvetila nekaj svojih moči tudi ženskemu vprašanju«. Glasilo te nove stranke Rdeči prapor je potem 15. julija 1920 objavilo Manifest kominterne z dne 4. marca 1920, ki kliče ženskam, da naj vstopajo v vrste komunistične internacionale in ustvarjajo svoje organizacije — legalne, kjer je to mogoče, sicer ilegalne, saj so — razen v Sovjetski zvezi, kjer so osvobojene suženjstva — ženske dvojno izkoriščane — kot proletarke in kot ženske. V volilnem razglasu, ki ga je objavil Rdeči prapor 26. novembra 1920, bëremo tudi geslo:

»Glasujmo proti izkoriščanju žensk, glasujmo za popolno enakopravnost žensk!«

Konec leta 1920 se je tudi pri nas pripravljala ženski odbor Komunistične stranke Jugoslavije. Ta odbor za »žensko politično organizacijo« ali »žensko komunistično organizacijo« je vodila Tončka Čečeva. Čečeva je tudi govorila na ženskem sestanku 19. decembra 1920, kjer so komunistke sklenile pripraviti shod v ljubljanskem Mestnem domu in se razšle z »živio klici na žensko komunistično organizacijo«.⁵⁰ Zadnji dan leta 1920 je Rdeči prapor še objavil članek o tem, kaj vse je Sovjetska Rusija napravila za ženske, in v njem med drugim zapisal:

»Osvoboditev žene iz gospodarske odvisnosti in od izkoriščanja izven družine in v družini in s tem tudi osvobojenje iz duševnega hlapčevstva mora tvoriti najnujnejšo nalogo proletarske države.«

To pa je bilo že dan po obznani in s komunistično stranko vred je moralo tudi komunistično žensko gibanje v ilegalno oziroma si poiskati legalnih možnosti.

Odslej so tako legalna glasila komunistične stranke kakor razni njeni ilegalni listi in forumi — zdaj načelno, zdaj ob določenih gospodarskih in političnih dogajanjih, zdaj bolj, zdaj manj temeljito — obravnavali položaj in zahteve žensk, njih vlogo v boju za novo in tudi ženskam pravično družbeno ureditev ter nakažovali za uspešen boj potrebne organizacijske oblike.

Tako navaja centralni svet (veče) tedaj že ilegalne Komunistične stranke Jugoslavije med navodili za zgraditev strankine organizacije, ki jih je sprejel na seji 19. junija 1921, tudi »krajevni sekretariat komunistk«. Takšne sekretariate naj bi postavili povsod, kjer so podjetja z večjim številom delavk, težišče njihovega dela

⁴⁹ Clara Zetkin, Die kommunistische Frauenbewegung. Zur Geschichte der proletarischen Frauenbewegung Deutschlands. Založba Dietz, Berlin 1958, str. 225—226.

⁵⁰ Rdeči prapor, 22. decembra 1920.

pa naj bi bilo v agitaciji med ženskami in v graditvi sistema strankinih poverjenic v podjetjih, ki v njih delajo ženske. Razen tega naj bi ženski sekretariati sodelovali pri delu »sklada za pomoč žrtvam kapitalistične diktature«. ⁵¹ Strankino poročilo o organizacijskih problemih iz leta 1923 pa omenja kot zadnjo točko »centralni sekretariat ženskega gibanja«. Iz ugotovitve, da mora zaradi vse ostrejših razrednih nasprotij in hitre proletarizacije množic vse več žensk na delo zunaj domače hiše, sklepa na nujnost posebne propagande med ženskami ter iskanja poti in načinov, ki bi privedli čim več proletark v komunistično gibanje. Potrebno bi bilo posebno glasilo, a v vseh drugih listih posebne ženske rubrike. V nasprotju z navodili Manifesta kominterne izpred treh let méni, da ne gre ustanavljati posebnih ženskih organizacij, češ da morajo ženske pripadati svojim sindikalnim in krajevnim političnim organizacijam. Natančno, pravi, je treba izvajati sklepe kongresa komunistične internacionale, ki morajo biti po njih v vseh proletarskih ustanovah ter partijskih in sindikalnih inštancah zastopane tudi ženske z odločujočim glasom. ⁵¹ Vendar je to bolj »navodilo« kakor »poročilo«, in zato je pač izvršni odbor KSJ na Dunaju 8. julija 1923 po pravici ugotovil, da »ženskega gibanja v resnici niti ni bilo« in da je zdaj njegova dolžnost — glede na odloke III. in IV. kongresa KI — da to gibanje oživi. ⁵¹

Še pred to sejo — 14. junija 1923 — je Glas svobode, glasilo Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, ki se je komunistična stranka z njo za nekaj let legalizirala, v članku žensko vprašanje podobno ugotavljal, da »poznamo skoro samo malomeščansko žensko gibanje, ki je tako žalostno, kot je pomilovanja vredna purgarija sploh«, in da proletarsko žensko gibanje ne narašča »vzporedno z naraščanjem žensk v kapitalistični produkciji« ter da ga skoraj ni. Članek je klical proletarke »po tovarnah, rudnikih, pisarnah, uradih...« v delavske vrste, gotovo pa jih je z grobim poenostavljanjem položaja žensk v kapitalistični družbi — »prosto« po Komunističnem manifestu, češ mi smo zlasti mladim preveč boljševiski, ker hočemo odpraviti družino itn., več odbil kakor pritegnil. Globlje se je Glas svobode ukvarjal z ženskim vprašanjem 6. septembra istega leta v članku Žensko gibanje NDSJ. Pokrajinsko tajništvo NDSJ za Slovenijo, ki je imelo v Ljubljani tudi svoj »ženski sekretariat«, je to žensko gibanje NDSJ razposlalo svojim krajevnim organizacijam kot okrožnico, namenjeno »krajevnim ženskim odborom«, že avgusta 1923. ⁵² Programski del govori o politični vzgoji žensk, o boju zoper brezmejno izkoriščanje žensk ter se zavzema za popolno enakopravnost obeh spolov, za čim živahnejše sodelovanje žensk v raznih delavskih svetih, za isto plačo za isto delo ter za enako splošno in strokovno izobrazbo za ženske kakor za moške; organizacijski del pa zagotavlja ženskam popolno enakopravnost v stranki, naroča ustanavljati ženske odbore tam, kjer je več članic, in to zaradi političnovzgojnih nalog. Zares poglobil se je Glas svobode v žensko vprašanje šele ob ustanovitvi Feministične alianse, ki se je z njo ukvarjal v dveh številkah (4. in 11. oktobra 1923). Njen program je sicer označil samo za »zahteve«, vendar se je z njim strinjal, toda s svojega »načelnega marksističnega stališča« je poudaril, da je že »konstatacija, da bo ta ženski pokret izrecno kulturno gibanje... popolnoma napačna«, češ da je žensko vprašanje le

⁵¹ Zgodovinski arhiv CK ZKS — fond KI.

⁵² Izvod »okrožnice«, namenjen krajevni organizaciji stranke v Zagorju, priložen sodnim spisom okrožnega sodišča v Celju v zvezi s procesom ob spopadu delavstva z Orjuno 1. junija 1924. Zgodovinski arhiv CK ZKS.

del socialnega vprašanja in tedaj predvsem gospodarsko ter »eminentno politično vprašanje«.

Konec leta — 26. decembra 1923 — je pokrajinski sekretariat KSJ za Slovenijo sprejel poleg drugih tudi resolucijo »o ženskem gibanju«, ki prav tako ugotavlja hudo izkoriščanje žensk in vidi nalogo komunistov v tem, »da predre v žensko delavsko gibanje razredno zavedna borba«. Jasno je, pravi resolucija, »da se z glasovalno pravico za oba spola ne bo rešil položaj delavskih žen, ampak bo ta našel svojo rešitev šele s spremembo današnjega družbenega reda«, in še, da mora KSJ »voditi borbo proti brezmejnemu izkoriščanju preko svoje legalne organizacije in preko svojih strokovnih organizacij«, dokler v KSJ še ni zastopan ženski proletariat. Resolucija nato natančno razlaga, kako voditi ta boj, navaja načela (za isto delo isto plačilo, za popolno ravnopravnost obeh spolov itn.) in določa naloge ženskega tajništva pri NDSJ, med drugim skrbeti za stalno rubriko »žensko gibanje« v listu.⁵¹

Iz maja 1924 se je ohranilo poročilo »o delu in položaju Neodvisne delavske stranke Jugoslavije«. V poglavju Žensko proletarsko gibanje — delo ženskega sekretariata ugotavlja poročilo, da se jugoslovanskemu kapitalističnemu razredu kljub nezaslišanemu nasilju ni posrečilo zatreti jugoslovanskega revolucionarnega delavskega gibanja in prav tako ne ženskega proletarskega gibanja. Ženski sekretariati obnavljajo svoje delo in 4. avgusta preteklega, torej 1923. leta, se je spet ustanovil Ženski centralni sekretariat v Beogradu. Poročilo navaja tudi pokrajinske ženske sekretariate, med njimi slovenskega v Ljubljani. Razen svojega prosvetnovzgojnega dela prek tiska, s predavanji in krožki, ki »se še ni moglo razviti v polnem pomenu besede«, omenja tudi »celice« v organizacijah meščank-feministk in pravi, da pogosto objavlja v njihovem glasilu Ženski pokret svoje članke in razprave.⁵¹

Komunisti so v tistih letih ostro obsojali reformizem socialnih demokratov v odnosu do vprašanja enakopravnosti delavcev in delavk, ki se je kazal zlasti ob sklepanju mezdnih pogodb, ko se je reformističnim voditeljem strokovnega gibanja zdelo, »da delavka z isto kvalifikacijo kot delavec nima pravice na enako plačilo...«, in so se nekatere strokovne zveze celo branile sprejemati delavke medse.⁵³

Kljub temu so z ženskim društvom in ženskim listom socialni demokrati prehiteli komuniste. Maja 1924 je »lepo število« žensk iz tistega kroga, ki so leta 1913 izdale nekaj številčk Ženskega lista, in »nove sbojevnice« ustanovilo Zvezo delavskih žena in deklet, in sicer z namenom, »da se skupno z moškimi tovariši bore za socialna načela, da širijo med delavkami prosveto, jih izpodbujajo k samozavesti in jih uče vedno na novo terjati svoje pravice«.⁵⁴ Prvega oktobra 1924 je začela ZDŽID izdajati tudi Ženski list. V Uvodnih besedah se je uredništvo takole predstavilo: »Me stremimo za enakopravnostjo žena... Naša naloga bo... predvsem organizatorična in izobraževalna, vse ostalo pa mora itak priti kot nujna posledica tega... Zahtevamo politične pravice, zahtevamo socialno enakopravnost, zahtevamo tako socialno politiko, ki bo enako uvaževala potrebe obeh spolov... le v zmagi najširše in prave demokracije ter v jakem, neprestanem socialističnem udejstvovanju (vidimo) možnost popolne enakopravnosti vseh razredov in spolov. Naš list je torej obenem razredno glasilo socialistično mislečih žena...«

⁵³ E. B., Strokovne organizacije in žene. Delavske novice, 14. junija 1922.

⁵⁴ Štefanija Brezarjeva, Žena delavka. Slovenska žena 1926, stran 255.

Naprej⁵⁵ se je ob ZDŽID in ob Ženski list obregnil, ker se mu ni zdelo potrebno, da bi imele ženske svoje posebno društvo in glasilo, temveč bi se morale pridružiti tej ali drugi moški skupini, Jutro⁵⁶ pa je ZDŽID označilo za »Kristanovo strujo«. Prvemu odgovarja Ženski list: »Kako naj se pridružimo možem, ko so popolnoma izgubili svoje glave. Iz časopisja, ki nam ga danes nudijo, se ne bi naučile drugega nego medsebojnega sovraštva... S svojim delom so spravili ves proletariat v kapitalistične vrste, da bere povečini Jutro in Slovenca namesto delavskih listov... Nikdar ne bomo priznale mož, ki nosijo le krinko socializma.«⁵⁷ Odbor ZDŽID je sicer menil, da vnašajo razdor med delavce komunisti, kljub temu pa ni hotel, da bi Zveza veljala za »Kristanovo strujo«, češ da je »ZDŽID edinole struja izkoriščenega in brezpravnega delavskega žentstva«.⁵⁸

Komunistična stranka pa je skušala ZDŽID pridobiti zase. Jeseni leta 1925 je v Zvezi nastopila komunistična opozicija ali frakcija, ki je v njej bila tudi Tončka Čečeva in ki je hkrati delala v Ženskem pokretu, toda že na kongresu 5. septembra naslednjega leta so socialne demokratke komunistke izključile,⁵⁹ češ da je »ogromna večina žena prepričana, da rabi proletariat duševno revolucijo, ne pa krvave...«

ZDŽID je ustanovljala podružnice, zlasti v industrijskih krajih, in vse do šestojanuarske diktature prirejala ob »ženskem tednu« shode po raznih krajih Slovenije ter na njih terjala žensko volilno pravico, svetovni mir, nezgodno in starostno zavarovanje, varstvo mater in otrok itn. Te »ženske tedne« je socialistična internacionala določala vsako leto sproti — osmi marec je bil s komunistično stranko vred v ilegali — toda kljub temu sta se tako Delavsko-kmetški list kakor Enotnost, legalni glasili komunistične stranke, strinjala z zahtevami in smernicami teh tednov.

Združeno žentstvo v Sloveniji, to je 12 ženskih društev, med njimi tudi ZDŽID, je 17. junija 1925 na pobudo Narodne ženske zveze SHS v Beogradu in Splošnega slovenskega ženskega društva priredilo v Ljubljani javen ženski shod — »brez razlike strank in stanu« — zoper morebitno razširjenje srbskega dednega prava na vso državo. Hkrati z dedno enakopravnostjo žensk in zakonskih otrok so terjale tudi enakopravnost nezakonskih otrok in žensko volilno pravico ter klicale na boj proti alkoholizmu in prostituciji, manifestirale za svetovni mir ter spodbujale vse jugoslovanske ženske, da naj bi se »združile k skupnemu delu in odporu«.⁶⁰

Ko se je v začetku januarja 1926 tudi v Ljubljani ustanovil Ženski pokret, ga je ZDŽID v svojem listu pozdravila s pridržkom, »da ima meščanska žena popolnoma druge interese kakor žena delavca«, čeprav so »tudi stvari, za katere se bodo morale bojevati vse žene skupno«, na primer za žensko volilno pravico.⁶¹ Po kongresu meščanskih ženskih društev oktobra istega leta na Bledu, ki se ga ZDŽID ni udeležila, češ da »ni mogoče istočasno zastopati različnih interesov, t. j. interesov dam in delovnih žena«,⁶² pa je Ženski list zapisal, da bi feministke

⁵⁵ Naprej, 15. novembra 1924.

⁵⁶ Jutro, 4. julija 1925.

⁵⁷ M. Rakovčeva, Naprej in žene. Ženski list, 31. decembra 1924.

⁵⁸ Naša struja. Ženski list, 31. julija 1925.

⁵⁹ Štefka Krašovec, 30-letnica ustanovitve »Zveze delavskih žena in deklet«. Naša žena 1954, št. 11, str. 293—294.

⁶⁰ Javen ženski shod v Unionu. Ženski list, 31. junija 1925. — Jugoslovenke za izenačenje dednega prava. Ženski svet 1925, stran 205.

⁶¹ Ženski list, 15. januarja 1926.

⁶² Ženski list, 1. decembra 1926.

»pravzaprav spadale v naše vrste, ker so se po blejskem kongresu odcepile... od bogatejših dam.«⁶³

V resoluciji KSJ o delu med ženskami z dne 28. decembra 1928 beremo, da sestavljajo delavke že 27 odstotkov jugoslovanskega industrijskega proletariata in da se to zadnje čase kaže v njihovem vse večjem sodelovanju pri stavkovnem gibanju kakor tudi pri različnih političnih akcijah, da pa je stranka doslej delo med delavkami in kmeticami podcenjevala; kolikor je takšnega dela v posameznih krajih sploh bilo, se je največkrat štelo za posebno delo za ženske. Zaradi hudega notranjega položaja v stranki pobuda strankinega ženskega aktiva ni bila dovolj upoštevana, ni bilo direktiv, ne sistema, ne trdnega stališča v odnosu do nasprotnih ženskih organizacij. Toda zdaj, »na večer pred novo imperialistično vojsko«, je ena glavnih nalog KSJ, da se tega vprašanja loti in zavouje široke množice delavk in kmetic — zaradi enotne fronte revolucionarnega razrednega boja delavcev in kmetov in zaradi popolne osvojitve Leninovih besed, da »ni mogoče mobilizirati množic za politično dejavnost, če k političnemu delu ne pritegnemo tudi žensk«, ter da je »uspešnost revolucije odvisna od tega, v kolikšni meri v njej sodelujejo ženske«. Zato je treba pri CK KSJ neogibno ustanoviti komisijo za delo med ženskami, začeti izdajati legalen ženski list in hkrati vsa vprašanja, povezana z delom med ženskami, obravnavati tudi v siceršnjem legalnem in ilegalnem tisku.⁶⁴

Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije je oblast že julija 1924 prepovedala in tako se tudi »žensko gibanje NDSJ« ni moglo razmahniti. Vlogo »ženskih sekretariatov« v tem gibanju naj bi zdaj pač prevzele »ženske komisije«. Po prizadevanju »ženske komisije« pri nas se je nekako leto dni po nastopu šestojanuarske diktature v ZDZID pokazala druga komunistična frakcija⁶⁵ brez Tončke Čečeve, ki je bila tedaj v Sovjetski zvezi.

Se pred resolucijo KSJ o delu med ženskami je Enotnost⁶⁴ podobno ugotavljala, da raste število delavcev zadnja leta zelo počasi, število delavk pa še zmeraj enako hitro, pri čemer kapitalisti starejše delavke, ki bi jih bilo treba bolj plačevati, odpuščajo in namesto njih nastavljajo mlade ter jih revno plačujejo, kar vse kaže, »kako važna je naloga pridobiti in organizirati delavke za boj proti izkoriščanju in proti kapitalističnemu jarmu. Do feminističnega ženskega gibanja pa je bila Enotnost mnogo manj strpna kakor pred leti Glas svobode, češ da »je slepo orožje v rokah kapitalizma v borbi proti proletariatu«, ker meščanske ženske ne vidijo razredov, temveč samo spol in mislijo, da moški samo iz egoizma branijo ženskam do političnih in socialnih pravic.«⁶⁵

Leta 1933 je prišlo v rudarskih revirjih do dogodkov, ki so tisto leto in še potem zaposlovali ilegalni strankin tisk in razne strankine forume. Zlasti sta o njih veliko pisala ilegalni Rdeči prapor in njegova priloga Proletarka, »glasilo revolucionarnih žena«, kasneje »revolucionarno glasilo slov. delovnih žena«. Po »poročilu iz trbovskega revirja«⁶⁵ se je začelo 30. junija 1933 z »žensko vstajo« v Trbovljah in se potem proti pričakovanju razširilo tudi na Zagorje in Hrastnik. Z geslom »dela ali kruha« so šle rudarske ženske pred rudniško pisarno. Rdeči prapor je v osmi številki tega leta zapisal: »Zadnji primer proletarske solidarnosti in borbenosti trboveljskih rudarskih žen kaže, da so pripravljene odločno bra-

⁶³ Ženski list, 1. marca 1927.

⁶⁴ Žena — delavka. Enotnost, 8. decembra 1928.

⁶⁵ Meščansko žensko gibanje in proletarke. Enotnost, 11. januarja 1929.

niti svoje življenje in življenje svojih izstradanih otrok. Še več, postavile so se celo na čelo borbe delavstva...« V članku *Žene, kaj nas uče trboveljski dogodki?* pa je Proletarka ugotovila, da ni doslej še nikdar »v zgodovini delavskega gibanja v Sloveniji niti v zgodovini Slovencev... nastopila ženska kot odločujoč faktor, kot sila, pred katero mora kloniti vsa besnost reakcionarnih vlad«, in zatrdila, da bodo morali odslej tudi v prihodnje računati z ženskami, ker se bodo še bojevale za svoje pravice, in to v enotni fronti delavstva — »za delo in kruh, za pravico in svobodo, proti vojnofašistični diktaturi, za delavsko-kmečko vlado«.

Tudi razširjena seja CO KSJ oktobra 1933 je navezala na te dogodke, ko je v nalogah o organizacijski izgraditvi stranke nakazala »delo med ženami«, češ da so dogodki v Trbovljah nazorno pokazali borbenost delavskih žen ter vlogo, ki jo v revolucionarnem boju lahko zavzamejo, in da je zato treba posvetiti še posebno skrb delu med proletarskimi in delovnimi ženskami, ki so ga doslej strankine organizacije podcenjevale in celo zanemarjale. V vsaki strankini organizaciji mora biti odslej ženski organizator, ki naj se ukvarja z organizacijskim in agitacijskim delom med ženskami. Delavke je treba pritegniti k delu v stranki na podlagi boja za njih vsakdanje potrebe in zahteve. Posebno je treba skrbeti za delo v raznih reformističnih in drugih ženskih organizacijah, kakor so ZDŽID, Zveza kmečkih fantov in deklet, Poselska zveza itn. In v zapisniku razgovora ob tej seji lahko še preberemo: »Brez mobilizacije žensk in dela med njimi revolucija ne more zmagati.«⁵¹ Konec maja 1934 pa je CO KSJ poslal pokrajinskim organizacijam še posebno pismo o ženskem vprašanju, kjer poudarja pomembnost in potrebnost sistematičnega dela med delavkami in delavskimi ženami. Za to delo bi bilo treba pridobiti več tovarišev ali tovarišic, zlasti študentk, in mobilizirati tudi celo stranko ter vse legalne in pollegalne organizacije in skupine, ki so pod strankinim vplivom. Pismo hkrati sporoča, da bo v Parizu mednarodni kongres delovnih žensk in da naj strankine organizacije pošljejo tja svojo zastopnico — delavko, ki naj bi bila legalno izvoljena. »Brezpogojno se potrudite,« naroča pismo, »da vsaj Društvo delavskih žena in deklet pošlje eno delegatko.« A ker je v Sloveniji veliko delavk zaposlenih v industriji in ker njih število v zadnjem času raste, in še zato, ker je »v Sloveniji gibanje proletarskih žensk v zadnjem času odigralo pomembno vlogo v boju proti brezposelnosti (Trbovlje) kakor tudi prej za stavke (Jesenice itn.), je treba napreči vse sile, da se, prvič, izbereta za kongres delovnih žensk v Parizu najmanj dve ženski, da se, drugič, v zvezi s tem kongresom okrepi protivojna propaganda med industrijskimi delavkami, delavskimi ženami in med ostalimi sloji delovnih žensk, tretjič, da se poskušajo v tej akciji kakor v vsaki naslednji pritegniti najboljše delavke v aktiven boj — v vrste stranke, mladine, RSO in Rdeče pomoči«. Ker je kongres legalen in ker se ga bodo udeležile razen komunistk tudi napredne ženske iz meščanskih krogov, naj bi se o njem pisalo tudi v meščanskem tisku. Pismo želi še posebej podatke o zaposlenosti žensk v Sloveniji, o njihovem položaju in težavah za ilegalno strankino glasilo *Delo*, da bo lahko postalo vodilno glasilo tudi za vse slovenske proletarke.⁵¹

CO KSJ je 19. julija 1934 ponovno pisal v zvezi z delom med delavkami pokrajinskemu komiteju za Slovenijo, kjer »ženska delovna sila narašča kljub brezposelnosti in kjer delovne ženske bolj kakor v katerikoli drugi pokrajini Jugoslavije kažejo in so pokazale svojo pripravljenost in odločnost za boj«. Delo mora biti množično in mora zajeti vse sloje delovnih žensk, zaposlene in brezposelne,

neorganizirane in organizirane, tudi v reformističnih in klerikalnih organizacijah, delavke in nameščenke. Delo med ženskami mora postati pomemben del splošnega strankinega dela in komisijo za delo med ženskami mora vsestransko in vsak dan podpirati vsa strankina in mladinska organizacija. Pismo ponovno opozarja na pariški kongres in ponovno terja odgovore na vprašanja v zvezi s poglobitvijo in razširitvijo dela med slovenskimi ženskami. Terja tudi vse številke Proletarke, da bi ji CO lahko pomagal s članki ali jo po potrebi kritiziral.⁵¹

Četrta pokrajinska konferenca PK za Slovenijo septembra 1934 v Goričanah se je tedaj nujno ukvarjala tudi z delom med ženskami. In tako beremo v referatu o organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah: »...demonstracije v Trbovljah, štrajk v tekstilni tovarni Doctor in drug, štrajk v Duplici in naposled štrajk v Rušah so nam z vso jasnostjo dokazali, da so žene silno revolucionaren element, ki so mestoma pokazale celo večjo pripravljenost za borbo od moških. In kaj smo storili mi, da bi te borbene sodružice uvedli v stranko, bodisi v masovne organizacije? Nič! Tudi to je eno tistih sramotnih dejstev, ki si jih mora stranka v Sloveniji pripeti na svojo zastavo. Edino naše delo je ZDŽID, toda še tam delajo pravzaprav žene brez nas, brez naše direktne pomoči. Kako malo smo zagrabili revolucionarno razpoloženje žena organizacijsko, to dokazuje že samo to dejstvo, da ni tu v naši sredi niti enega ženskega delegata.« Vendar: »Nedvomno govore poedini slučajji za to, da se simpatije v delovnih množicah za stranko vedno bolj množe...« Zato je konferenca sklenila odločno se lotiti dela med ženskami.⁶⁶

Vendar vsaj komunistična frakcija, ki je medtem delovala v ZDŽID, tega sklepa ni takoj občutila. Zakaj še pred majem 1935 je na pokrajinski komite KSJ za Slovenijo naslovila »protest«, češ da ne pošilja zastopnika na seje frakcije in da frakcija ne dobiva direktiv, dasi se ZDŽID »lahko izkorišča po vsej Sloveniji za najširše stike z masami«, in da jih sploh šteje PK za frakcijo samo tedaj, kadar morajo njegove članice izpolnjevati dolžnosti, njihovih predlogov pa ne upošteva.⁵¹ Hkrati ali malo za tem — aprila ali maja 1935 — je napisala tudi poročilo za CK KSJ o svojem delu v ZDŽID in o svojih »hudičih načelnih bojih in sporih« z ostalim odborom, zlasti ko je hotelo vodstvo ZDŽID izkoristiti ženski list za agitacijo ob ustanavljanju socialnodemokratske stranke in komunistke, ki so se temu uprele, celo izključiti, česar pa zdaj kongres (3. maja 1934) ni potrdil, nasprotno, izvolil je vse tri, ki naj bi bile izključene, v centralni odbor. Poročilo navaja tudi akcije, ki se jih je ZDŽID udeležila skupaj z drugimi ženskimi društvi, in še druge spopade z večino v odboru, tako ob tem, kdaj naj bi bilo zborovanje zoper vojsko in fašizem, ob osnutku predloga Delavske zbornice o minimalnih mezdah, ob razprtijah v trboveljski podružnici in zaradi ustanavljanja podružnice med delavkami v murskosoboški tovarni perila. Frakcija si je prizadevala, da bi se tudi v Ljubljani ustanovila podružnica, toda policija tega ni dovolila »z utemeljitvijo, da so v pripravljalnem odboru članice, ki so bile in so še v zvezi s komunisti«, in tedaj ni garancije, da bi podružnica delovala v okviru pravil ZDŽID. Frakcija se je pohvalila še s tem, da se je to leto prvič, kar obstoji ZDŽID, »ženski dan« skoraj po vseh podružnicah praznoval osmega marca in da na članskih sestankih obravnavajo knjigo A. Vodetove Žena v sedanji družbi »pod nadzorstvom policije«. O ZDŽID nasploh méni poročilo, da do nedavnega ni bila razrednoborbena kulturna organizacija, temveč bolj feministična, vendar bi se dalo marsikaj

⁶⁶ 4. pokrajinska konferenca PK za Slovenijo. Zgodovinski arhiv CK ZKS.

napraviti, če ne bi skušali socialnodemokratski voditelji kakor večina centralnega odbora ZDŽID vsakega dela že v kali zadušiti, češ da jim ni za napredek delavskih žensk, temveč le za to, da se obdrže na svojih mestih. Frakcija pa si je prizadevala usmeriti ženske — ob njihovih dnevnikih gospodarskih zahtevah — v borbeno delovanje.⁵¹

Na to poročilo je odgovoril CK KSJ pokrajinskemu komiteju KSJ za Slovenijo — komisiji za delo med ženskami že 11. junija 1935. leta. Pohvalil je sicer delo frakcije, ker je okrepila svoj vpliv v »množičnih« ženskih organizacijah, kakor so Zveza akademsko izobraženih žensk, Ženski pokret, Jugoslovanska ženska zveza in ZDŽID, in ker so ji uspele skupne akcije proti vojski in fašizmu, proti mučenju političnih zapornikov ter za amnestijo političnih in vojnih obojencev in razne gospodarske akcije, kljub temu pa ga označil za ozko frakcijsko in sektaško, češ da so v tej množični organizaciji, to je v ZDŽID, poudarjale strankino stališče, jo torej skušale spremeniti v komunistično organizacijo, namesto da bi pridobivale članstvo ob akcijah in skupnih vprašanjih, sprejemljivih za vse oziroma za večino. Zato posledice niso izostale — izključitev frakcije in razpust podružnic, kjer je frakcija dobila večino in prevzela vodstvo. Pokrajinskemu komiteju nalaga odgovor ponovno dolžnost čim pogosteje svojim strankinim in mladinskim forumom konkretno predlagati, kaj in kako naj delajo med ženskami, ti pa morajo v vseh poročilih povedati, kaj so na tem področju napravili.⁵¹

Tudi poročilo centralne komisije za delo med ženskami (z datumom 15. junija 1935) omenja delo ženske komisije pri pokrajinskem komiteju za Slovenijo, njeno ilegalno glasilo Proletarka in komunistično frakcijo v ZDŽID, ki jo je ta komisija ustanovila, potem, da je razširila svoj vpliv na druge ženske organizacije, in prav tako pove, da je bilo njeno delo pri tem ozko sektaško. Tudi to poročilo govori o množičnih nastopih zlasti tekstilnih delavk in žensk v rudarskih revirjih ter o njihovi borbenosti, ki prekaša borbenost moških. Dalje pravi, da protivojnega in profitašističnega množičnega ženskega gibanja v Jugoslaviji ni, samo v Zagrebu in Ljubljani sta bila v ta namen ustanovljena komiteja, od katerih je zagrebški bolj delaven kakor ljubljanski. Drugo »centralno« poročilo iz 1935 ugotavlja, da se je delo med ženskami leta 1934 premaknilo z mrtve točke, in sicer zlasti v Sloveniji. Na Hrvaškem naj bi bilo malo napravljenega, dasi je bilo tam do leta 1929 najbolj razvito sistematično delo med ženskami; prav tako malo se je naredilo v Srbiji in drugih pokrajinah, vendar zadnje čase posvečajo v Srbiji temu delu nekaj več pozornosti. Toda z navodili (Navodila za delo med ženskami, okrožnice pokrajinskim komitejem) in z nekaterimi izdajami (Delovne ženske proti vojski in fašizmu, Proletarka v Sloveniji itn.) naj bi bil to leto — 1935 — postavljen ideološki temelj za uspešno delo med ženskami.⁵¹

Že novembra 1935. leta pa je oblast ZDŽID z vsemi podružnicami vred razpustila, češ da deluje politično, čeprav je bila ustanovljena kot nepolitična organizacija, da njene podružnice v ugodnem smislu predavajo o Sovjetski zvezi in kličejo delavstvo v boj zoper kapitalizem, in še, da je v zvezi z ilegalno komunistično stranko, saj se je njena delegacija udeležila ženskega kongresa v Parizu.

Od oktobra 1934 je komunistična stranka izdajala legalno Ljudsko pravico in ta je pogosto poročala o nevzdržnih razmerah, ki so v njih delale delavke, ter o hudem življenju kmečkih žensk in tudi o ženskih političnih zahtevah. Tako je 15. novembra 1935 objavila članek Žena in politika, kjer beremo, da »danes najširše ljudske množice zahtevajo soodločanje v politiki ... zahtevajo demokratične

svoboščine in svobodo tiska, govora in zborovanja in tajno volilno pravico... Zelo malokrat pa čujemo ob tej ljudski zahtevi po volilni pravici pristavek: za oba spola. Najbolj dosledni borci za ljudsko svobodo delavci in kmetje premnogokrat pozabijo zahtevati tiste svoboščine, ki jih hočejo zase, tudi za svoje žene... Kako to? Ali morda delavska in kmečka žena sedi prekrižanih rok in ne zasluži volilne pravice? Nasprotno! Vidimo, da na ženi sloni še več trpljenja in dela kot na moškem. V naših tovarnah dela 40 odstotkov žensk. Navadno so v vseh industrijah, kjer delajo žene, mezde nižje kot v tovarnah, kjer delajo moški, izrabljanje še večje. Prav tako kmetica opravlja ista dela kot kmet... Uradnice, trgovske pomočnice se v rastoči brezposelnosti vedno teže bore za kruh... Zahtevajte volilno pravico tudi za žene, ki se bodo neustrašeno borile za izboljšanje našega položaja, za pravično delavsko kmečko stvar!« Tudi legalni strankin mladinski list Mlada pota je že v svoji prvi številki 8. novembra 1935 v »proglasu slovenske mladine« zapisal, da je »ena bistvenih zahtev slovenske mladine zahteva po ženski enakopravnosti«. Književnost pa je leta 1934 objavila članek Feminizem in borba delovne žene M. Knapove, to je Poldke Kosove, tedaj članice komunistične frakcije v ZDŽID.

Mednarodnega ženskega kongresa v Parizu proti vojski in fašizmu (avgusta 1934) se je udeležila ena sama slovenska zastopnica, zato pa je Jugoslovanska ženska zveza v Ljubljani že novembra istega leta priredila žensko zborovanje — sodelovala je tudi ZDŽID — proti vojski in fašizmu; takšna zborovanja so bila tudi drugod po Sloveniji. V oktobrsko-novembrski številki 1934 ilegalnega Dela je o tem kongresu »antifašistinja iz Ljubljane« poročala pod naslovom Prestavimo sklepe ženskega kongresa v dejanje. Glede na vse, kar se je dotlej na Slovenskem že govorilo, pisalo in storilo, pač nekoliko naivno izzvani zatrjevanje, da je ta ženski kongres »brez dvoma zelo vplival na naše žensko gibanje«, češ da ženske same prej niso jasno videle svojih ciljev in poti do njih, da so se čutile zapostavljene in iskale leka v meščanski emancipaciji, in da je kongres pokazal, da »rešitev ni v reformistični emancipaciji, temveč v pravi, resnični enakopravnosti žen, ki je dosegljiva samo v borbi skupaj z možmi«.

O tem, da se je tako pokrajinski komite za Slovenijo kakor centralni odbor komunistične stranke v letih 1934 do 1936 pogosto ubadal z ženskim vprašanjem oziroma vprašanjem dela med ženskami, nam poleg že omenjenih pričajo še nekateri drugi ohranjeni dokumenti.³¹ Tako Kardeljevo poročilo iz decembra 1934, poročilo slovenskega PK iz septembra 1935, poročilo centralne komisije za delo med ženskami pri CK KSJ in poročilo CK — oboje iz leta 1935, instruktivno pismo CK »tovarišici iz Slovenije«, ki se je udeležila prvomajske proslave v Sovjetski zvezi 1935, in poročilo politbiroja CO KSJ »Rdeči sindikalni internacionalci« leta 1936. Kardeljevo poročilo govori o nevdržnem položaju zlasti tekstilnih delavk, o stavgah, predvsem novomeški, o »ženskem komiteju proti vojski in fašizmu«, ustanovljenem v Ljubljani ob pariškem mednarodnem ženskem kongresu; poročilo PK pa predvsem o ZDŽID ter njenih notranjih bojih med socialnimi demokratkami in komunistkami.

Lahko rečemo, da se je že do razpusta ZDŽID kljub raznim idejnim in taktičnim razločkom v boju zoper omejevanje starih in za pridobivanje novih ženskih pravic ter v boju zoper grozečo vojno nevarnost in zoper fašizem ustvarila enotna napredna ženska fronta. Navadno so skupaj nastopale ZDŽID, Jugoslovan-

ska ženska zveza, Društvo akademsko izobraženih žensk, Ženski pokret, Zveza gospodinj. Tako so na primer leta 1933 priredile v Ljubljani veliko zborovanje zoper paragraf 171, to je za legalizacijo splava iz socialnih razlogov; leta 1934 protestni shod zoper redukcijo žensk v javnih službah in protestno zborovanje zaradi zapostavljanja žensk z glavno zahtevo: enako plačilo za enako delo ter že omejneno zborovanje zoper vojsko in fašizem; leta 1935 protestno zborovanje proti nameravani ukinitvi ženske gimnazije v Ljubljani, proti ukinitvi ženskega prvega letnika na učiteljskih in proti uredbi, ki je zmanjševala draginjske doklade poročenim javnim nameščenkam; oktobra 1935 pa shod za žensko volilno pravico. Takšni shodi so bili tedaj prav tako drugod po Sloveniji in po državi. Omenja jih poleg stavk tudi poročilo politbiroja CO KSJ iz januarja 1936, češ da so bila oktobra in novembra po vsej državi ženska zborovanja za volilno pravico in druge posebne ženske zahteve in da so se v zvezi s tem ženska društva zelo aktivizirala ter da so celo »tovariši v Dalmaciji, ki sicer niso še nikoli niti malo delali med ženskami, začeli ustanavljati ženske organizacije.«⁵¹

Skupni nastopi so se nadaljevali tudi po razpustu ZDŽID, saj je bilo samo v slovenskem delu Jugoslovanske ženske zveze včlanjenih okrog 20 društev, ki so bila nekatera manj, druga bolj revolucionarna, nekatera bolj, druga manj sumljiva oblastem, ustanavljala in tudi razpuščala so se še nova. V letih 1938, 1939, 1940 so bile zlasti demonstracije proti draginji, na katerih so ženske protestirale tudi zoper izvoz živil v Nemčijo in hkrati demonstrirale za mir in demokracijo ter za naslonitev na Sovjetsko zvezo. Vse bolj pa se je delo ženskih društev usmerjalo v narodnoobrambno prizadevanje, prav v smislu resolucije ustanovnega kongresa KSS leta 1937, ki med drugim ugotavlja, da »slovenski narod v vsej svoji zgodovini ni bil še nikdar v tako veliki nevarnosti, v kakršni je danes«. Društvo Dom visokošolk, ki so ga klérikalci že eno leto po ustanovitvi — 1935 — v svoji Straži v viharju razglasili za »nekakšno žensko ekspozituro marksizma in komunizma v Ljubljani«, je začelo prvo prirejati tako imenovane delovne tabore, najprej v socialno in potem zlasti v tudi narodno ogroženih obmejnih predelih Slovenije.

Marca 1939 je 67 ženskih in 185 mešanih društev podpisalo posebno spomenico, ki je v okviru narodnoobrambnihih akcij poudarjala enotnost slovenskih žensk in manifestirala za narodno državo, češ da hočejo »spričo resnosti položaja obiti vsa trenja in delati skupno za skupne koristi«.

Poudariti je treba, da kakor pri prejšnjih tudi pri tej akciji, ko se je ustanovil poseben Meddruštveni odbor slovenskih ženskih društev, katoliška ženska društva niso sodelovala. Krščanski ženski zvezi se je namreč zdelo, da ni za državo nobene nevarnosti, in je zato sodelovanje odklonila, medtem ko je centrala Jugoslovanske ženske zveze v Beogradu nasprotno mislila, da je država v preveliki nevarnosti, da bi jo smele nadlegovati še ženske s svojimi političnimi zahtevami. Kljub temu so bili decembra 1939 po vsej državi shodi za žensko volilno pravico. In že isti mesec je Nova ljudska pravica v članku Ženskam volilno pravico ugotavljala, da so načrti novega volilnega zakona pokazali, da je bila »bojazen upravičena: — ženska volilna pravica v njih ni priznana!«

Na konferenci julija 1940 je KSS ponovno ugotovila, da je »skrb za dotok in vzgojo ženskega kadra... odločno nezadostna, kar postaja za stranko resna nevarnost zlasti v času mobilizacij in imperialistične vojne«. Še isto leto se je V. državna konferenca KSJ z znanim referatom Vide Tomšičeve temeljito ukvarjala tudi z delom med ženskami in ponovno poudarila pomembnost dobrega žen-

skega lista. In tako se je konec leta 1940 začel pripravljati prvi slovenski legalni ženski list, ki je zanj dala pobudo komunistična stranka. Z ZDŽID je seveda prenehalo tudi njeno glasilo Ženski list, Ženski svet pa, ki je izhajal že od leta 1923 (sprva v Trstu) in kamor se je dalo marsikaj napisati, se je sredi leta 1940 zaradi finančnih težav prodal Jutru, ki je skušalo iz njega napraviti nekaj malomeščansko neizrazitega in omednega, in so ga zato sodelavke, ki so se potem pridružile novemu, komunističnemu ženskemu listu Naši ženi, že tedaj zapustile.

Prva številka Naše žene — januarja 1941 — je v uvodniku pisala o »poteh in ciljih ženskega gibanja«, Ljudska pravica, ki je spet izšla — ilegalno — konec februarja 1941, je objavila članek Živel osmi marec — mednarodni ženski dan! Še posebej pa je CO KSS za osmi marec 1941 izdal letak, naslovljen na »delavke, kmetice, vse delovne žene Slovenije«. Vsebino vsega trojega lahko povzamemo z mislijo, ki se kakor rdeča nit vleče od začetkov tako imenovanega delavskega ženskega gibanja: od osvoboditve proletariata je odvisna osvoboditev žensk in ni osvoboditve proletariata brez osvoboditve žensk.

Lenin se je po oktobru 1917 pogosto zadovoljno spraševal: Kdo je v tako kratkem času napravil za ženske toliko kakor sovjetska oblast! Naše ženske pa bi se bile po končani osvobodilni vojski lahko spraševale: Katere ženske so toliko napravile za osvoboditev svojega naroda, svojega ljudstva, svojega spola! Kljub temu se mora človek danes le prepogosto spomniti Beblovih besed: »Tudi kadar govorimo o ljudstvu, mislimo navadno samo na moške...« In če že mislimo na ženske, potem še zmeraj ne mislimo nanje socialistično, komunistično. Na dokaze za to naleti človek lahko na vsakem koraku, tako v vsakdanjem »drobnem« življenju kakor v kulturni »vrhnji stavbi«. Pač zato, ker gospodarske in politične preobrazbe v zavesti večine ljudi — tako moških kakor žensk — še niso zbudile ustreznega razumskega in čustvenega odseva. Očitno se pri tem vse preveč zanašamo na to, da bodo zlasti razne gospodarske spremembe same od sebe povzročile v naših glavah nekakšen preskok kvantitete v kvaliteto. In zato ne delamo med ženskami in za ženske ter s tem za ljudi sploh kakor nekoč iz žgočega hotenja resnično osvoboditi človeštvo, temveč bolj samo po »službeni dolžnosti«.

Nadrobnejše raziskovanje našega ženskega gibanja, tako meščanskega kakor delavskega, ter deleža naših socialistov in komunistov v tem gibanju bo gotovo razkrilo še marsikaj — dobrega in slabega, vsekakor pa lahko priznamo že zdaj: bilo je veliko poguma in iskrenega prizadevanja, in to s a m o s t o j n e g a prizadevanja, bilo je veliko znanih in neznanih ljudi, ki so se iz gorečega prepričanja in iz ljubezni do svojega zatiranega naroda, do svojega izkoriščenega ljudstva, do zapostavljenega spola bojevali za boljše, resnično enakopravno in enakovredno prihodnost obeh spolov, za medsebojno razumevanje, upoštevanje in spoštovanje.

Naj dodam še eno — v zvezi z referatom tovariša Kermavnerja: ne samo zgodovina delavskega gibanja, temveč tudi zgodovina ženskega gibanja bi morala biti zmeraj in povsod najprej integralna sestavina zgodovine delavskega gibanja in s to vred del splošne in narodne zgodovine, zlasti še v učnih načrtih in v šolskih knjigah.